

Ці тексти визначаємо як преромантичні за допомогою не так хронологічного, як типологічного чинника. Риси преромантизму не зникли в літературі й тоді, коли сформувався романтичний напрям. Тим-то важливо осмислити літературний преромантизм як історико-типологічне явище (до речі, типологічну засаду як пріоритетну порівняно з хронологічною поклали в основу своїх кодифікацій преромантичних явищ М. Яценко і Т. Бовсунівська). Варто перевірити на належність до преромантизму і травестійного „Діалога Енея з Турнусом“ (1745), що в нього невідомий український автор заклад, за згодою В. Шевчука, вираження в алегоричній формі полемічної дискусії України з Росією⁹. Зрозуміло, що всеохопну наукову картину українського преромантизму треба розбудувати на базі всього дотеперішнього доробку літературознавців у цій царині, з урахуванням досвіду в дослідженні преромантичного руху в інших країнах. У цьому вельми знадобиться безумовно вартісна монографія С. Козака — перша і поки що єдина про український преромантизм.

Євген НАХЛІК

А. І. Даниленко. Предикати, відмінки і дітези в українській мові: історичний і типологічний аспекти.— Харків: В-во „Око“, 2003.— 512 с.

Рецензована монографія присвячена одній із малодосліджених проблем — генетично-типологічному аналізу української мови, зокрема таких її категорій, як предикат (присудок), відмінок та форми різного функціонального навантаження дітези. Використовуючи значний історичний матеріал, опертий на пам'ятках, а також діалектологічні та фольклорні записи, автор різнобічно обґрунтовує типологічну конструкцію зазначених категорій від передісторичних (сягаючи праіндоєвропейських) стадій розвитку української мови до сучасного стану її функціонування. Свої висновки базує на різних явищах соціолінгвістики, для чого залучає як лінгвальні, так і екстралінгвальні чинники. Наперед скажемо, що на сучасному етапі розвитку української мовознавчої науки — це особливої ваги і значення книжка. Над такими проблемами, на жаль, майже не працюють нині в Україні, а за важливістю поставлених питань, їх дослідницьким діапазоном її, очевидно, можна ставити у перших рядах після „Історичної фонології української мови“¹ Юрія Шевельова. Традиції мовознавчої школи Харкова знову заявили про себе на повен голос.

Україні, а також за її межами, але належали жителям України або вихідцям з неї, унаслідок чого преромантиками оголошено Михайла Тулова, Костянтина Зеленецького, Михайла Розберга, Олександра Стурдзу, Йосифа Міхневича, Данила Кавунника-Велланського, причетність і внесок яких до української культури ще треба доводити. За логікою такого підходу слід було б уважати українськими всі іншомовні тексти, створені жителями України або вихідцями з неї, — польськомовні, німецькомовні, угорськомовні тощо. Вочевидь, треба розрізняти поняття „українська культура“ і „культури (культурні процеси) в Україні“.

⁹ Шевчук В. „Енеїда“.— С. 8, 13, 52—53.

¹ Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language.— Heidelberg, 1979. Український переклад: Харків, 2002.

Складається робота з передмови, 13 розділів, висновків і довідкового розділу, в який входять бібліографічні скорочення, список використаної літератури, список джерел та їх скорочення і тематичний покажчик.

Розділи книжки сформульовано не традиційно, хоч автор послідовно дотримується „східноєвропейської“ дослідницької традиції, яка „вирізняється „синтезом“, „голізмом“ і „органіцизмом“, на відміну, скажімо, від романо-германської мисленневої традиції“ (С. 7). Розділи названо:

- I. Проблема предикативних відмінків.
- II. Унутрішньоісторичні засади періодизації української мови.
- III. Проблема праїдноєвропейських діатез і дві „мовні ментальності“.
- IV. Аспекти полісинтетичної передісторії української мови (I): партиципальні умовлення.
- V. Аспекти полісинтетичної передісторії української мови (II): тип предикатів.
- VI. Предикативність іменника і номінативний розвиток багатоядерного речення-повідомлення.
- VII. Протодієслівні предикати: проблема предикативних часток.
- VIII. Протодієслівні предикати: форми на *-no/-to* (I).
- IX. Протодієслівні предикати: форми на *-no/-to* (II).
- X. *Perfecta tantum* в балтських і слов'янських мовах: українські рефлексії.
- XI. Ергативне розщеплення і формування *ego-et-nunc* ракурсу.
- XII. Шляхи активізації станових предикатів: українські рефлексії *melia tantum*.
- XIII. Типологія *ego-et-nunc* ракурсу: вторинний аналітизм і первинний синтетизм.

У передмові автор докладно обґрунтовує теоретичні засади генетично-типологічного методу, застосовуваного у мовознавстві, спиняється на потрактуваннях семантики вихідних категорій — предикатів, відмінків і діатез. І саме на детальному, широкопорівняльному генезисі цих категорій буде свої спостереження щодо найдавнішої історії української мови. Окремо вчений наголошує на поняттях „наукової типології“ і „філологічного підходу“, спираючись при тому на велику літературу.

Для безпосереднього вирішення поставлених питань автор робить „спробу сполучити традиційно філологічні (порівняльно-історичні) методи з елементами типологічної реконструкції, застосованої як до різнотипних мовних систем, так і до різночасових еволюційних стадій однієї мовної системи [...] обстоює науковий статус чи не єдиної мовознавчої дисципліни — лінгвістичної типології, чи то „наукової типології“. У зв'язку з цим А. Даниленко „свідомо відмовився від традиційної аргументації в потрактуванні такого „прамовного конструкта“, як давньоруська мова, що, як досі заведено вважати, є „спільним предком російської, української і білоруської мов“ [...], а „спирається на засади внутрішньо-історичної періодизації української мови“, які чи не вперше сформульовані ще Я. Бодуеном де Куртене (С. 18—19).

Згідно зі спостереженнями автора, функціональний розподіл предиката, відмінка та діатез в історії української мови залежав від типологічно-релевантного способу представлення позамовного змісту. При цьому „спосіб представлення такого змісту не слід трактувати як механічну суму синтаксичних засобів на побудову речення як найскладнішого мовного знака“ (С. 415). На думку А. Даниленка, історично типологічне здиференціювання зазначених категорій залежало від комунікативних умов. Це здиференціювання відбувалося у вигляді еволюційних

стадій — „від полісинтетичних стадій для протоукраїнської доби до моносинтетичної стадії для пізніх давньоукраїнських часів та новочасної доби“ (С. 415). Ця періодизація спирається на різноаспектні класифікації, будучи „синтезом морфологічного, синтаксичного і контенсивного підходів“ з залученням „зовнішньоісторичної періодизації“. Останнє, пише автор, „вбудовується, загалом беручи, в термінах етнології, застосування її елементів відіграє [однак] допоміжну роль у реконструкції типологічних змін, що їх зазнавала новочасна українська мовна система в процесі удосконалення номінативного ладу“ (С. 416). Це дуже важливий висновок щодо розвитку української мови у ранній період її функціонування.

З погляду загального розвитку, еволюція української мови „демонструє один із високих ступенів реалізації синтетичної тенденції, що зародилася у передісторичні часи існування індоєвропейських діалектів“. Цей розвиток охоплював систему морфолого-синтаксичних категорій як іменника, так і дієслова. У цьому контексті зауважена залежність морфологічної структури дієслова від одного з двох типів мовної ментальності індоєвропейців: „міфологічної“ і „поміфологічної“. А. Даниленко визнає, що „формування типологічних особливостей таких категорій, як відмінок, предикат і діатеза, на номінативній стадії розвитку індоєвропейських мов, зокрема української, можна розглядати як наслідок переходу від „міфологічної“ до „поміфологічної“ мовної ментальності“ (Там само).

Аналіз типологічних особливостей згаданих категорій дає змогу авторові також припускати, що „стадіально-синтетичний розвиток української мовної системи, посередньо відбиваючи зміни в позамовній свідомості (перехід до „поміфологічної“ ментальності), залежав від змін у кількісних параметрах одностайної мовної спільноти. Наприклад, міфологічна мовна ментальність могла постати в т. зв. „гуртово-індивідуальній“ (Я. Бодуен де Куртене) свідомості членів невеликої одностайної мовної спільноти. У ході спілкування в межах такої спільноти основу первісного інкорпораційного повідомлення складала предикативна ознака, яка в разі потреби поширювалася ремними дотерміантами“ (С. 417). В наслідку цей же аналіз дозволив висувати, що „південно-західне українське наріччя, зберігши дотепер функціональне протиставлення абсолютних і інкорпорованих займеників, посідає, з погляду функціонування енклітик, проміжне становище між, з одного боку, іншими українськими наріччями й російською мовою та, з другого, білоруською разом з рештою слов'янських мов“ (Там само).

Свої узагальнення А. Даниленко широко ілюструє різними прикладами. На особливу увагу заслуговує порівняння українських явищ з іншослов'янськими.

Цінними є спостереження автора щодо типологічної реконструкції українських протодієслівних коренів у функції ознакового предиката. Він стверджує, що такі корені „уже на стадії початкової ергативності і власне ергативності вирізнялися загальним результативним значенням [...] а на прикінцевій стадії ергативності праіндоєвропейських діалектів уже могло уваговичитися протиставлення статива й результатива. При цьому статив характеризував протоіменні предикати, тимчасом, як протодієслівні предикати, виражені, як правило, формами на *-no/-to*, диференціювалися на станові й власне результативні (динамічні) предикати“ (С. 417).

Із функціонального погляду, станові предикати у формі на *-no/-to* поділялися на дві групи. До першої належали „афективні“ протодієслівні предикати, при чому, видно, до другої — предикати на вірець *можна*. З діахронічного погляду, на думку автора, треба розрізняти результативні предикати, вживані в ознакових реченнях-повідомленнях, і результативні предикати, що надаються до „активного потрактування“. Діатезно-відмінкова структура ознакового речення-повідомлення

з результативним предикатом на *-но/-то* засвідчує найчастіше ієрархічну впорядкованість, що мала виявлятися у відмінковому оформленні різних детермінантів.

Надзвичайно цінні спостереження, які торкаються балтських та слов'янських рефлексів *perfecta tantum* і в їх контексті розвитку українських рефлексів. Їх автор називає (за О. Потєбнею) „абстрактно-тривалими“. На основі цих мовних рефлексів могла розвинути „видова опозиція“, яка засвідчує „вищий ступінь категоризації слов'янського дієслова проти балтського, що зберігає дотепер протиставлення основ презенса, претерита та інфінітива“ (С. 419).

Далі А. Даниленко констатує, що „ергативне розщеплення за часом та аспектом, реконструйоване для передісторичних індоевропейських часів, унаочнює деякі особливості подійного (*ego-et-nunc*) комунікативного ракурсу, що склався в сучасних східнослов'янських мовах, зосібна в українській“ (Там само). На думку автора (на відміну від західнослов'янських), вона засвідчує „проспективно орієнтовану комунікативну систему з ознаками первинного синтетизму“, а це означає, що українська мова з давніх часів виробила свого роду „активно-процесуальну діатезу, в рамках якої комунікативно вагомою постає презентна форма дієслова (*praesens aeternum*)“ (С. 420) тощо.

Можна б ще обговорювати, а заодно й констатувати різні інші аспекти основного змісту книжки та поставлене автором завдання. Проте вже із сказаного видно, наскільки різнобічно і в деталях А. Даниленко проникся проблемою та дійшов висновків, які через різні історичні обставини ще спеціально не впроваджувались у національну мовознавчу науку в такому обсязі. І це основне досягнення праці мовознавця. У ній порушені зовсім не типові питання прадавньої історії розвитку української та слов'янських мов.

Кожна праця містить певні огріхи, недогляди. Здається, не обійшлося і в цьому випадку. Проте вони у книжці мають здебільшого мериторичний або й формально-технічний характер. Добре було б до запропонованого титулу книжки додати якийсь уточнюючий підзаголовок. Адже зроблені автором висновки охоплюють значно ширші лінгво-історичні аспекти, а аналіз предикатів, відмінків та діатез, крім власної діахронної генетики, служить інструментарієм показу найдавнішої (ранньої) епохи розвитку нашої мови. Загалом, в окремих випадках основні положення книжки — як аксіоми, так і гіпотези — потребують подекуди докладнішого опису і підтвердження прикладами, враховуючи при тому інші слов'янські мови. Не завжди переконливо сприймаються читачем захоплення автора спеціальною термінологією. Вона фігурує навіть у тих випадках, коли можна обійтись без неї. А. Даниленко це певною мірою пояснює: „Нам доводилося у деяких випадках не просто виправляти термінологічні помилки, а пропонувати власні новотвори, які, певна річ, не завжди можуть бути задовільними“ (С. 21). У роботі варто уникати термінів, які вживались в імперській історіографічній літературі, приміром, „Південно-Західна Русь“ (С. 54), адже йдеться лише про Україну. Вимагає уточнення запропоноване автором поняття „південно-західне українське наріччя“ (С. 417). А. Даниленко у своєму дослідженні використовує, як зрештою, відзначалося, велику літературу. Варто було б ще звернути увагу на такі праці В. Сімовича, як: Українські іменники чоловічого роду на *-о* в історичному розвитку й освітленні (Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі.— Прага, 1929.— Т. 1.— С. 305—369); Українські чоловічі імення осіб на *-но*: В історичному освітленні (Збірник комісії для дослідження історії української мови.— К., 1931.— Т. 1.— С. 78—112). Названі розвідки якоюсь мірою пов'язані з проблематикою монографії, а також праці І. Ковалика (див.: Бібліогра-

фія праць І. Ковалика // Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика.— Львів, 2003.— С. 225—232). Ми розуміємо, що ці дослідження застаріли та не витримують порівнянь, але пізнавальність їх, з погляду фактології, безперечна. Вони цікаві в історіографічному плані для пізнання історії розвитку національного мовознавства. Втім, потреба у певних уточненнях щодо поставлених у книжці проблем та й взагалі проведеної роботи А. Даниленком є дрібною. Запропонована монографія — важливе і повноцінне дослідження в українській і слов'янській філологічній науці.

Заслужовує схвалення прикладна, а заодно й дидактична вартість праці. Вона засвідчує, як треба аналізувати явища історії української мови і її історичний процес узагалі. Нею автор пропонує перегляд вкорінених у мовознавчій науці стереотипів щодо першопочатків розвитку української мови. Під цим кутом зору монографія надзвичайно актуальна. Над подібними проблемами української мови у запропонованому ракурсі наші інститути працюють дуже мало і причинково. Автор голосно і на фактах ще раз нагадує своєю книжкою про першопочатки української мови. Водночас монографія засвідчує високу наукову мову, конечність збереження чистоти рідної мови, повсюдно підкреслюючи тим самим цінність рідного слова. Використано у монографії рідковживані слова, які нині забуто або майже забуто у науковій мові, паралельно впроваджено в обіг чимало нових слів (*агенс, абстракт, евентив, ергатив, ергативність, іконічний, пацієнс, результатив, ремний, статив, уваговиччитися* та ін.), якими автор підбудовує спеціальну наукову термінологію. Дуже важливо, що багато мовознавчих (і немовознавчих також) термінів уведено до предметного покажчика книжки (див.: С. 487—503).

На завершення зауважимо відгуки на книжку двох професорів-філологів, які незалежно один від одного підтверджують наші спостереження, високо оцінюючи автора і його працю. „У першу чергу,— зауважує професор Анатолій Загнітко (Донецький національний університет),— вражає енциклопедична обізнаність автора з висвітлюваними проблемами, його вміння аналізувати наукові теорії — зіставляти і порівнювати вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, віднаходити спільне і відмінне у досить різних наукових концепціях і водночас відстоювати свій погляд [...] Праця є суттєвим внеском у розбудову типологічних та історичних студій. Монографія написана творчо, в її стилістиці відчувається власне авторський дух. Її з'ява у науковому світі вкрай необхідна“ (С. 2).

На наукове значення монографії та її внесок у славістику вказує професор Вільям Р. Шмальстіг (Пенсільванський державний університет). Він, зокрема, пише: „Як на мене, в цій книжці запропоновано принципово новий підхід до вивчення історії не тільки української мови, але й усіх індоєвропейських мов назагал. Треба також відзначити, що в своїй праці автор наводить численні типологічні приклади з великої кількості не тільки індоєвропейських, але й неіндоєвропейських мов, зокрема свагіль, арабської та грузинської мов. Усе це лише підтверджує вміння автора застосовувати основні граматичні принципи та методи лінгвістичної типології“ (С. 2). З поданими оцінками не можна не погодитися.

Олег АНТОНОВИЧ